

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: Ir. C. L. Temminck Groll, secr. der vereniging,
Hoofdstraat 43, Driebergen

Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

VIER EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 6 / JUNI 1961

TWEE EXCURSIES: MAARSSSEN EN UTRECHT

Maarssen

Op zaterdag 17 juni houdt de vereniging Oud-Utrecht een excursie naar Maarssen. Vertrek vanaf het Janskerkhof om twee uur 's middags. Bezocht worden:

1. Het huis Goudestein, in de 17de eeuw gesticht, dat zijn tegenwoordige vorm in het midden van de 18de eeuw verkreeg en waarvan de restauratie (onder leiding van ir. A. J. van der Steur) en inrichting tot gemeentehuis in het begin van dit jaar werd voltooid.
2. Verschillende oude huizen langs de „Lange Gracht” en het 17de eeuwse Huis ten Bosch, waarin zich een merkwaardig geschilderd plafond uit de bouwtijd bevindt.
3. De hervormde kerk, een aantrekkelijke gotische dorpskerk met 12de eeuwse romaanse toren en een uitzonderlijk rijke 18de eeuwse barokke preekstoel.

Kosten f 1,75; f 0,50 voor wie op eigen gelegenheid reist.

St. Catharijnekerk en -Convent

Op zaterdag 1 juli — door omstandigheden zijn de excursie in de provincie en die in de stad wat dicht opeen komen te liggen — volgt een excursie naar:

1. de St. Catharijnekerk in de Lange Nieuwstraat te Utrecht, alwaar de deelnemers zich om twee uur 's middags verzamelen bij de hoofdingang. De restauratie is thans voor een groot gedeelte voltooid; de heer C. J. van Greevenbroek, medewerker van het bureau van ir. G. M. Leeuwenberg, zal een toelichting geven.

2. het voormalig Catharijneconvent, waarvan ook grote delen geres-
taureerd zijn en waarvan momenteel de hof wordt verbeterd. Alle
deelnemers zullen tevens naar keuze korte rondleidingen kunnen
meemaken in twee van de drie aldaar aanwezige musea: het mu-
seum van Nieuwe Religieuze Kunst, het Nederlands Goud- en
Zilver- annex Klokkenmuseum en — als jongste van het drietal —
het museum „Van speeldoos tot pierement”. Kosten f 0,70.

Kaarten voor beide excursies verkrijgbaar bij de Ned. Handelmaat-
schappij, Janskerkhof 12, Utrecht. Wie schriftelijk kaarten bestellen
wil, kan dat doen door storting van het bedrag op gironummer
57 55 20 ten name van de penningmeester van Oud-Utrecht.

Namens het bestuur:

Ir. J. D. M. BARDET, voorzitter

Ir. C. L. TEMMINCK GROLL, secretaris.

BELANGRIJKE MEDEDELING

De directie der maatschappij Tiel-Utrecht heeft ons medegedeeld, dat
zij gaarne bereid is, de door haar aan de leden van „Oud-Utrecht”
ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan der maatschappij toegezon-
den reproductie van Jan de Beyers tekening van Paushuize, het her-
denkingsboek over de geschiedenis van het huis Kromme Nieuwe
Gracht 80 en het jaarverslag met copieën van enkele oude stukken
der maatschappij ook ter beschikking te stellen aan *ieder, die zich
alsnog als lid van de vereniging aanmeldt* — uiteraard zolang de voor-
raad zulks toestaat.

Natuurlijk geldt dit ook voor de leden, die zich na het rondsturen
van deze jubileumstukken hebben aangemeld en die deze *nog niet*,
of nog niet alle, hebben ontvangen.

We verzoeken diegenen, die op toezending prijs stellen van een
of meer der bovengenoemde stukken dit te melden aan de heer H. J.
H. Knoester, p.a. gemeente-archief, Drift 27, Utrecht.

Tevens maken we van de gelegenheid gebruik er nog eens de aan-
dacht op te vestigen, dat een beperkt aantal exemplaren beschikbaar
is van de reproductie van Jan de Beyers tekening van de Ganzen-
markt, welke indertijd door de vereniging Oud-Utrecht is uitgegeven
en die nog voor f 5,— op bovengenoemd adres verkrijgbaar is.

NAMEN IN DE BUURT VAN DE „JOHANNAPOLDER”

De naam „Johannapolder” is niet de enige niet officiële naam in het „naburige oosten” van de stad Utrecht. Dit fraaie landelijke gebied, dat thans aan de universiteitswijk en een spinneweb van wegen zal worden opgeofferd, heeft altijd de warme belangstelling van de utrechtse ingezetenen gehad. Niet ten onrechte, want weinig steden kunnen op een zo mooi landschap in de onmiddellijke nabijheid bogen.

Doordat de forten Blauwkapel, Biltstraat en Vossegat en de lunetten door „gedekte gemeenschapswegen” verbonden, de bebouwing vrijwel onmogelijk maakten, kwam men uit de woonwijken aan de oostzijde der stad onmiddellijk in nog vrijwel ongerept landelijk gebied, en ontbrak de gebruikelijke overgang met autosloperijen, opslagplaatsen en dergelijke ontsierende bedrijven bijna geheel.

Bijzonder aantrekkelijk en voor vreemden een volslagen verrassing vormende, is het beeld, dat zich aan het eind van de Prins Hendriklaan zo plotseling „heerlijk opendoet”. Wandelt men daarvandaan verder tot even voorbij het zogenaamde Tolhuis, dan ziet men de Kromme Rijn zich kronkelen door een landschap, dat met een gunstige belichting steeds weer aan de beste werken van Ruysdael doet denken. De daar te bouwen brug en andere werken ten behoeve van een nieuwe Rijksweg, zullen deze werkelijkheid tot een sprookje maken: „Er was eens....”

Het is waarlijk geen wonder, dat de vele Utrechters, die zich hier, ongestoord door automobielen, zij het geplaagd door brommers, wandelende en fietsende vermeien, op mooie dagen groot is. Vele malen groter dan het getal der schaarse „inboorlingen” als hoedanig schrijver dezes, zij het niet als autochtoon, de eer heeft te worden beschouwd.

Het gevolg echter van de bekendheid met deze streek is geweest, dat de Utrechtse burgerij, onbekend met de werkelijke namen, aan wegen en andere objecten zelf namen is gaan geven, die bij de spraakmakende gemeente ingang vonden. Zelfs verkregen een aantal van zulke namen burgerrecht, omdat zij in sommige officiële bescheiden werden overgenomen. Dit was vooral het geval in de stukken en zelfs de Kamerstukken, die op de annexatie door Utrecht betrekking hadden, tot milde verbazing van de inboorlingen. Andere diensten, als de provinciale en Rijkswaterstaat en de provinciale griffie, hielden wel en getrouwelijk aan de werkelijke namen vast. En terecht.

Wellicht is het voor de leden van Oud-Utrecht niet onaardig door dit gebied een kleine rondwandeling te maken en daarbij aandacht te schenken aan de nomenclatuur.

Die wandeling begint dan tegenover „Het Kalfje” (vermoedelijk amsterdamse import) aan de Biltse straatweg, waar de Biltse Grift wordt overschreden en de Oostbroekselaan begint. Ook toen deze weg onder de gemeente Maartensdijk ressorteerde was dit de officiële naam. Men komt dan al spoedig langs de „Johannapolder” zijnde de

voormalige boerderij bij „Het Zwarte Wegje” dat zijn, niet officiële, naam ontleent aan de verharding met sintels. Beide namen zijn dus „volksnamen” of liever „burgernamen”.

Wie nu menen mocht, dat de Oostbroekselaan naar het landgoed „Oostbroek” zou doorlopen, komt bedrogen uit, want al spoedig wordt de officiële naam Hoofddijk. Het fort is dan ook bekend als „het fort aan de Hoofddijk”. De hoeve, ongeveer halverwege dit fort en Oostbroek gelegen, welke boerderij eigendom is der gemeente Utrecht, draagt, op een fraai bord, dan ook de naam „Hoofddijk”. Amusant is, dat toen op last van de Duitsers de route naar de forten door wegwijzers moest worden aangegeven, een zonder twijfel zeer „utrechse” schilder de naam als Hoofdijk spelde.

Even voorbij het fort loopt de Hoofddijk naar links en om de bocht zet zich een smalle en met hakhout omzoomde weg in de oorspronkelijke richting van de Hoofddijk voort en loopt naar de hoeve „De Uithof”, die sedert mensenheugenis in pacht was bij leden van de familie Van Scherpenzeel. Thans gaan deze gebouwen schuil achter nieuwe bouwsels ten dienste van de R.U. De genoemde weg heet officieel „Steeg naar de Hoofddijk” doch voert ook de huis-, tuinen- en keukennaam „Laantje van Toon van Scherpenzeel” en kwam, mirabile dictu onder deze bijnaam in alle Kamerstukken betreffende de annexatie voor!

De Uithof is gelegen aan de vermaarde Bisschopswetering, die is opgenomen in de buitengracht van het fort bij Rhijnauwen en daarna als een rudimenteel bermslootje nog acte de présence poogt te geven. Wij zullen het straks weder ontmoeten. Het water van de Bisschopswetering, thans ressorterende onder het waterschap Zeist, en komende van Oostbroek, volgt echter niet meer de oude bedding, doch loopt vóór De Uithof langs, om dwarsvelds in de Zwetsloot langs de Militaire weg uit te komen, die het water naar de Kromme Rijn afvoert.

Wij zetten de wandeling voort over de „Zandweg”, en komen uit waar de Rijnsoeverseweg overgaat in de rondweg om het fort bij Rhijnauwen en dus ook bij de gronden behorende tot de Ridderhofstad „Rhijnauwen”, door de gemeente Utrecht „het buitengoed Rhijnauwen” genoemd. De verleiding is groot om even te vermelden, dat de toegangsweg van de provinciale weg Utrecht-Bunnik naar Rhijnauwen officieel „Steeg naar Rhijnauwen” heet, doch steevast Laan van Rhijnauwen wordt genoemd en ter nadere aanduiding zegt men dan: bij „de drie boompjes”. In mijn jeugd stonden daar inderdaad aan de provinciale weg drie kanjers van bomen, die later werden vervangen.

Wandelen wij nu van de ingang van het genoemde fort naar Utrecht, dan bevinden wij ons op de Vossegatsedijk, die echter bij de gemeente Utrecht bekend is als Weg naar Rhijnauwen en voorheen bij de gemeente De Bilt als Weg van Rhijnauwen.

Na even te zijn doorgelopen ziet men langs de toegang tot de hoeve „De Hooge Boomgaard”, eigendom der gemeente Utrecht, een smal

slootje lopen, dat bermsloot wordt en zich voortzet langs het „Hooge Bosch” dat door de utrechtse burgers „Vogelenbos” wordt genoemd. Dit bermslootje is het rudiment van de roemruchte Bisschopswetering, die nog de grens vormt tussen de gemeenten Zeist, Bunnik, De Bilt en Utrecht. Deze „wetering”, (waarnaar in de mobilisatie 1939 enige officieren zich suf hebben gezocht!) blijft bermsloot aan de noordzijde van de Vossegatsedijk tot op ongeveer 350 meter ten westen van het groepje woonhuizen (gebouwd in de twintiger jaren tussen de beide verboden kringen ingevolge de Vestingwet.). Daar bevindt zich een duiker met opgemetselde muurtjes. De wetering loopt dan nog een korte afstand ten zuiden van de weg als bermsloot door en bereikt dan als vrijwel dichtgegroeid slootje langs een drietal knotwilgen de Rijn. Het stuk van de weg gelegen ten oosten van de genoemde duiker valt dus in de gemeente Bunnik en terecht heeft het gemeentebestuur, tot verbazing der stadse beschouwers een keurig naambord geplaatst met vermelding: Vossegatsedijk (gem. Bunnik) ¹⁾. De huizen langs de weg zijn evenwel gelegen in de gemeente Utrecht en worden daar aangeduid als Weg naar Rhijnauwen nummers 33-43! Zij hebben het voordeel, dat de bewoners niet in de straatbelasting kunnen worden aangeslagen.

Al spoedig nadert men nu de stad Utrecht en begeeft zich over de „Inundatiesluis in de Vossegatsedijk”, vulgo „Brug van twaalf gaten”, en via de fortweg van het fort Vossegat naar de Prins Hendriklaan.

Voor dit fort in de vorige eeuw werd aangelegd, liep de Vossegatsedijk rechtuit naar de stad en kwam uit op wat nu de Vossegatselaan is. Nadat het fort de weg versperde werd deze er omheen geleid aan de noordzijde en beschreef dus bijna driekwart cirkel tot de Vossegatselaan. Na de bouw van de Kromhoutkazerne en het doortrekken van de Prins Hendriklaan kon de rondweg aan de westzijde van het fort vervallen. De oude eiken, die dat weggedeelte markeerden, zijn enkele jaren geleden op drie na, geveld.

Uit dit verhaal blijkt wel, dat de historicus zich niet behoeft te verwonderen als hij bij zijn naspeuringen telkens op andere namen voor eenzelfde object stuit, want naamsveranderingen komen tot op de huidige dag voor.

C. D. G.

¹⁾ Om de verwarring niet groter te maken, mag men vergeten, dat dit stuk nog bij het Kadaster te Amersfoort (!) bekend staat als: „Utrechtsche weg”!

DE CAMERA OBSCURA IN UITBEELDING

Met de herdenking van Nicolaas Beets is het niet vlot gegaan. Wel eerden burgemeester en wethouders op de dag van zijn begrafenis, 17 maart 1903, de overledene door een straat in aanleg op het terrein Voorzorg en een gedeelte van het voormalige exercitieveld het Sterrenbosch de naam Nicolaas Beetsstraat te geven. Zelfs werd nog

vóór de begrafenis de oprichting van een standbeeld, dat in het begin van de Maliebaan zou komen te staan, overwogen, maar de nodige belangstelling ontbrak.

De gedenksteen in Beets' woonhuis, Boothstraat 17, was het werk van mr. H. J. H. baron van Boetzelaer van Oosterhout te Zeist, die deze uit diepe verering voor de overleden predikant op eigen kosten deed vervaardigen. De onthulling van de sobere steen had op 4 november 1903 zonder enige plechtigheid plaats ¹⁾.

Te Haarlem vormde zich een comité voor de plaatsing van een gedenksteen in de Koningstraat, de plek waar Beets op 13 september 1814 was geboren. Deze steen werd 9 augustus 1946 door Beets' jongste en enig overgebleven kind, mevrouw de weduwe A. Went-Beets, onthuld.

Het was ook van Haarlem dat het plan uitging tot oprichting van een monument voor Nicolaas Beets. Aldaar kwam in de vergadering van de gemeenteraad op 10 september 1913 een verzoek ter sprake van de afdeling Haarlem van het Algemeen Nederlandsch Verbond om steun voor de verwezenlijking van een plan tot „oprichting van een standbeeld voor Nicolaas Beets, onzen bekenden Hildebrand, in het volgende jaar, waarin 100 jaren na zijn geboorte zullen zijn verlopen.”

Burgemeester en wethouders werden gemachtigd voor het beoogde doel vergunning te verlenen en een prijsvraag werd uitgeschreven. Met het vervaardigen van het monument belastte men hierop de toenmaals drieëndertigjarige haarlemse beeldhouwer J. Bronner, die op grond van zijn werk later tot professor is benoemd.

Door het uitbreken van de eerste wereldoorlog kwam er niets van de verwezenlijking van dit plan. Wel liet het comité voor het Hildebrandmonument in 1920 de fonteinbak aanleggen, doch hierbij bleef het, aangezien de beelden nog niet gereed waren. Professor Bronner, die na zijn eerste ontwerp nog een tweede maakte, voltooide zijn werk in 1948 ²⁾.

Bij de tijdelijk gestelde bezichtiging in het Stedelijk Museum te Amsterdam kon men toen de beroemde figuren bewonderen: oom Stastok, de charmante Van der Hoogen, Nurks, het onaangename mens in de Haarlemmerhout, de dikke heer Bruis, genaamd „Buikje”, Keesje, het diakenhuismannetje, de liefvallige Suzette Noiret, de oude grootmoeder van Jan Adam Kegge en de rampzalige Teun, de jager. Hoog boven hen allen uit rees de beeltenis van Nicolaas Beets zelf, recht voor zich uitziende met die godzalige, wat gladde gelaatsuitdrukking, die de gelijkmatige, doch onbewogen vroomheid weer spiegelt van de officiële Godsdienaar uit die dagen ³⁾.

Inmiddels was de verkeerstoestand in de Hout, waar het monument zou worden geplaatst, veranderd en de uitgekozen plek te druk

1) J. W. C. van Campen, Een standbeeld voor Beets of een monument voor Hildebrand? In: Maandblad 1953, blz. 16-18.

2) Mededelingen van mej. dr. G. H. Kurtz, gemeente-archivaris van Haarlem.

3) Godfried Bomans, Het mysterie Beets. In Elseviers Weekblad, 12 juni 1948.

geworden. Na eindeloze onderhandelingen tussen comité en gemeenteraad werd men het eerst in 1956 over de plaatsing in de „doorkijk” eens. Toen waren de hoger geworden kosten nog een bezwaar ⁴⁾. Doch nu is op alle punten overeenstemming bereikt en nam de haarlemse gemeenteraad op 26 april j.l. het besluit het Hildebrandmonument te plaatsen.

Inmiddels was te Utrecht een geheel andere uitbeelding van de Camera-figuren tot stand gekomen, en wel in de woning van Nicolaas Beets, waar over de Camera Obscura nauwelijks mocht worden gesproken.

Het huis Boothstraat 17 werd sinds 1912 bewoond door notaris H. A. Beets. Diens echtgenote, mevrouw N. H. Beets-Court, vatte het plan op in 1915, ten bate van het Utrechtse Steuncomité, enige taferelen van de Camera Obscura in haar huis te doen voorstellen. Vol geestdrift zegden de utrechtse jongedames en studenten hun medewerking toe, en nadat de heer P. A. de Leur, voormalig regisseur der Koninklijke Vereniging „Het Nederlandsche Tooneel”, de verzorging op zich had genomen, konden de repetities beginnen.

Op 1 juni 1915 sprak mevrouw Beets het openingswoord, waarna dr. Bronsveld nog een toepasselijke inleiding hield. Hierop kon van de buiten wachtende menigte telkens een veertigtal worden binnengelaten.

Zij aanschouwden daar het tableau vivant van de familie Kegge: de welgedane Jan Adam, zijn bruine echtgenote, grootmoeder Kegge, de mooie dochter Henriëtte, die op het spinet speelde, de twee knapen, de min met het jongste kind. Hildebrand en Saartje met de mof bewonderden samen platen en het donker gekleurde knechtje droeg de likeuren binnen.

Een volgende kamer vertoonde het thee-avondje bij de familie Stastok: de heren rokende uit lange pijpen en de dames die om de tafel zaten te handwerken. Op de tafel stond het dierbare pronkstuk: de grote bronzen lamp, getorst door een olifant, met speelwerk in het voetstuk. Mevrouw Dorbeen reciteerde met brouwende stem „het Rijntje”.

De grootste belangstelling ondervond de verguldpartij in de huiskamer van bakker De Groot, waarbij een klein vrolijk toneelstukje werd opgevoerd. De bezoeker Hildebrand vervulde hierbij de hoofdrol en onderhield zich levendig met de dames die de speculaas verguldden, waarvoor juffrouw De Groot, aan het hoofd van de lange tafel gezeten, het goudblad in repen knipte. De voorstelling duurde twintig minuten, na afloop werden telkens vijftig nieuwe bezoekers binnengelaten. Na de vijftigste opvoering is aan de spelers champagne aangeboden.

Bovendien was er nog veel te zien in de ruime tuin. Het gehele muziekgezelschap uit de Haarlemmerhout was er aanwezig, aan een tafeltje zaten Nurks, Hildebrand en Boerhave naar een straatzangeres

⁴⁾ Mededelingen van mej. dr. G. H. Kurtz.

Hiermee maken wij bekend dat op 1, 2 en 3 Juni a.s.
de van ouds bekende zaak

„DE ZOETEN INVAL”

van *H. P. DE GROOT*, in alle soorten van KOEK en
KLEYNGOED, geopend zal zijn in den

tuin BOOTHSTRAAT 6.

Minzaam aanbevelend,
Mei 1830. H. P. DE GROOT.

Gedrukt op de ijzeren pers van J. van Boekhoven.

te luisteren. Over de tuinpaden dwaalde het diakenhuismannetje rond en vertelde aan ieder die het horen wilde, zijn geschiedenis. Er stond een kraampje waar men de vergulde speculaas kon kopen, een thee- en een champagnetent vonden gretig aftrek; dames met luifelhoeden waren de verkoopsters ⁵⁾).

Bij prachtig zomerweer zijn deze voorstellingen op 1, 2 en 3 juni 1915 's middags en 's avonds gegeven. Steeds stroomden de bezoekers toe, meermalen moest een lange rij buiten op de toelating wachten. Ieder wilde dat zien, de commissaris der koningin, burgemeester en wethouders, de secretaris der gemeente, toonden hun belangstelling.

Voor velen die toen onder de druk van de eerste wereldoorlog leefden, zijn deze Camera-vertoningen een prettige afleiding geweest, en het Steuncomité voer er wel bij.

C. CATHARINA VAN DE GRAFT

⁵⁾ De toenmalige weekbladen *Eigen Haard*, *Buiten*, *Het Katholieke Weekblad*, gaven de illustraties.

EEN UTRECHTSE EDELSMID

Op 22 november 1546 droegen de hoofden der veengenoten in de gelderse en stichtse venen de cameraar op een zilveren beker of „cop” te doen maken. Jan van Leeuwen en Peter Pau Hubertsz gaven *Eelgis Jansz.* te Utrecht opdracht de beker te vervaardigen. Bruno van Cuyck, Hermen de Jonge en genoemde Hubertsz. ontvingen het werkstuk, dat 20½ „onchen” woog, elk ons à 30 schellingen 6 penningen. Voor het vergulden gebruikte *Eelgis* 14 „engels gouts” —

het engels was een gewichtseenheid bij het wegen van edel metaal en bedroeg een half oud-hollands ons —. Het goud kostte 12 £ 15 scellingen, de „fachon”, het maakloon was 11 £, de custodie d.i. de doos, het étui 14. schellingen. Tezamen beliepen de onkosten 58 £, 11 schellingen, 3 penningen, het pond ter waarde van 40 „grooten Vlaems”. Voor wie de beker bestemd was, vermeldt de cameraars-rekening niet, terwijl het min of meer daarmee corresponderende eerste veenregister van de zaak niet rept.

Vier jaar later, op de laatste rekendag 1550 d.i. op. 28 augustus ¹⁾ besloten de veengenoten wederom een vergulde cop te laten maken ter waarde van omstreeks honderd gulden. Bruno van Cuyck en de cameraar Johan van Leeuwen droegen *Gielis Jansz.*, „borger t Utrecht” op de beker te maken. Met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid kunnen wij Gielis identiek verklaren met Eelgis ²⁾.

Op 28 december was de beker gereed. Jan Bogaert en Bruno van Cuyck wogen hem: 45 „uncen”. De cameraar betaalde de goudsmid, in tegenwoordigheid van Bruno van Cuyck en Gijsbert van der Voort, een veengenoot. Het zilver kostte nu 32 stuivers per ons. Voor het goud smolt Gielis 8 hongarse ducaten van 42 st. het stuk en 2 angeloten à 63 st. Voor „factsoen” d.i. maakloon en de custodie werd 25 gulden betaald. De knechts ontvingen 12 stuivers drinkgeld. Totaal bedroegen de kosten 120 gulden 14 st. ³⁾. Van deze tweede beker kennen wij de bestemming wel. Hij werd geschonken aan de eerder genoemde Frans van Nijenrode, raadsheer van de keizer, hoofd van de veengenoten, om zijn verdiensten te eren en hem te huldigen „voor zeeckeren moijtsel ende oick om die goede assistentie ende bijstandt, jae oick goede inductie bij hem den veengenoten gedaen tot diversche stonden, als oick in ’t concipieren van den eersten aenvanck, in convocatie te houden om op als deur zijn auctoriteit als raedt te delibereren in ’t bestaden (aanbesteden) van der Gifte en de andere wercken te maecken....”

In een latere post noemt de cameraar de goudsmid *Jelis Jansz.*

D. PHILIPS

¹⁾ Tweede veenregister fo. XIII.

²⁾ K. Roelands, Nederlandse familienamen in historisch perspectief, Amsterdam 1951, noemt Gielis als afgeleid van Egidius (bldz. 13) Vrgl. J. v. d. Schaar, Uit de wordingsgeschiedenis der Hollandse doop- en familienamen, Assen 1953. Dat Eelgis geen verschrijving is, blijkt uit het voorkomen van meerdere dragers van die naam in de rekeningen o.a. Eelgis Houwer. Zou Gielis of Eelgis niet afgeleid kunnen zijn van Eligius, Eloy of Alois? St. Eligius was de patroon der edelsmeden.

³⁾ Carolusguldens.

EEN BELANGRIJK KASTELENBOEK

De literatuur over nederlandse kastelen is vrij uitgebreid. Maar er bestaan weinig boeken, die een goed overzicht geven van de bouwkundige geschiedenis onzer kastelen. Wel zijn er sedert 1945 een paar werken verschenen, die enigszins in deze leemte voorzien.

Aan deze publicaties is thans een voornaam boek toegevoegd, „Nederlandse kastelen en landhuizen”, door F. W. van Gulick (Ten Hagen N.V., Den Haag). Ook dit boek spreekt het laatste woord niet, ofschoon er meer dan zeventig kastelen in beschreven staan. Maar we worden er toch een heel stuk wijzer door.

Nu kan men zich afvragen of een sluitend overzicht van de kastelenbouw in Nederland wel te geven is. Want het woord „kasteel” zou je eigenlijk het best als een verzamelnaam kunnen opvatten. Er wordt van alles mee aangeduid. De heer Van Gulick geeft in zijn inleidend woord een opsomming van gebouwen, die men in de loop der tijden „kasteel” noemde. Allereerst het castellum, het Romeinse fort of kamp. In de middeleeuwen geldt dit woord als benaming van de verdedigbare woning van een feodaal heer, maar het wordt ook gebezigd als een versterkte toren bedoeld is.

Latere schrijvers gebruiken allerlei benamingen door elkaar: borg, burcht, huis, slot, veste e.d., waarbij steeds het woord „kasteel” als synoniem kan gelden. Ook na de middeleeuwen zijn gebouwen gesticht, die kastelen heten, zelfs tot in de 19e eeuw.

Niet alle kastelen hadden een gelijke bestemming. De heer Van Gulick onderscheidt militaire overheidswerken, verdedigbare woningen en bewijzen van eigendom. Die bestemming kon veranderen of verloren gaan. In het eerste geval zijn veel kastelen, nadat zij voor hun eigenlijke doel niet meer konden fungeren, toch in stand gebleven. In het tweede geval werden ze opzettelijk of „door de tand des tijds” gesloopt. De heer Van Gulick acht het niet onmogelijk, dat op die manier misschien wel een paar duizend kastelen uit ons land verdwenen zijn.

Dat is heel veel. Maar dan moet de gedachte aan bewoonde kastelen verdwijnen. Ook stenen gevaarten, die niet bewoond werden maar slechts dienden om beschutting te geven in tijden van onrust, vallen onder de kastelen.

In het boek „Nederlandse kastelen en landhuizen” worden allerlei typen kastelen beschreven. Op de kasteelloze provincie Drenthe na, komen alle gewesten aan de beurt. De provincie Utrecht neemt hierbij de voornaamste plaats in. Achtereenvolgens worden kastelen aan de Langbroeker Wetering behandeld, te weten Hinderstein, Lunenburg, Walenburg, Sterkenburg, Sandenburg en Zuylenburg. Dan naar de Kromme Rijn gaat men met Duurstede, Rijnestein, Hardenbroek, Beverweerd en Beesde (Cammingha). Tenslotte worden uit overig Utrecht nog de kastelen Doorn, Renswoude, Moersbergen, Den Ham, Rijnhuizen, Linschoten, Loenersloot en Zuylenstein beschreven. Dat zijn dus negentien kastelen uit ons gewest. Onnodig te zeggen, dat dit boek juist voor Utrecht grote betekenis heeft.

De beschrijvingen zijn niet nieuw. Zij verschenen reeds in het weekblad Cobouw, waarvan de heer Van Gulick hoofdredacteur is. Wij hebben er in de jaargangen 1958 en 1959 van dit Maandblad menigmaal de aandacht op gevestigd. Want deze artikelen hadden aandacht voor een tot dan toe te veel verwaarloosd element: de bouw-

geschiedenis. Uitgaven als het Kastelenboek voor de provincie Utrecht, in hun soort zeer te waarderen, geven eigenlijk meer een geschiedenis van de bewoning.

Bij de publicaties in Cobouw, die we dus voor een gedeelte in het genoemde boek terugvinden, is een poging gedaan de bouw te reconstrueren en te beredeneren. Aan de hand van opmetingen heeft men de verwantschap tussen verschillende kastelen kunnen bewijzen, ook wanneer de uitwendige staat van de tegenwoordige kastelen niet veel overeenkomsten te zien geeft.

De beschrijvingen lijken ons zeer verantwoord, maar ze blijven populair. Niemand hoeft dit boek te weren, uit vrees dat een teveel aan technische details hem de lust tot deze lectuur zal benemen.

Wij wezen er indertijd op, dat de beschrijvingen in Cobouw van de hand van de heer E. J. van Ebbenhorst Tengbergen waren. Naderhand hebben — voor andere provincies — nog enkele redacteurs van dat blad kasteelbeschrijvingen gepubliceerd. Een onplezierige bijkomstigheid van „Nederlandse kastelen en landhuizen” is nu, dat het als auteur de heer Van Gulick vermeldt, die in feite samensteller was (zoals hij zich in het inleidende woord ook noemt) . . . van het werk van anderen. Hierover is in de pers al veel te doen geweest. Wij zullen onze lezers er niet mee vermoeien, maar willen er op wijzen, dat de naam „Van Gulick” als auteur met een korreltje zout moet nemen. In de journalistieke wereld heeft deze manier van doen grote ergernis gewekt en de Raad voor de Journalistiek heeft uitgesproken, dat de hoofdredacteur van Cobouw hiermee niet gehandeld heeft overeenkomstig de eisen van de waardigheid van de stand der nederlandse journalisten.

Men zou de heer Van Gulick ten onzent, om wat hij deed voor het behoud en de restauratie der Blauwkapel, veel kunnen vergeven, maar het is jammer dat deze smet aan zijn boek kleeft.

Overigens is de inhoud er niet minder om. Zij die indertijd de artikelen uit Cobouw hebben geknipt, zullen blij zijn dat de beschrijvingen thans in aantrekkelijker vorm verkrijgbaar zijn. Toch zal men lang niet alle knipsels weg kunnen doen, omdat verschillende kastelen van ondergeschikte betekenis (zoals Schonauwen, Vuylcoop, IJsselstein) in het boek niet werden opgenomen, terwijl juist daarover de gegevens vaak moeilijker te vinden zijn.

De uitvoering van dit boek is zodanig, dat de uitgeefster Ten Hagen N.V. daarmee hartelijk te complimenteren valt. De prijs — f 39,50 — lijkt hoog, maar is dat niet, wanneer men weet dat er ruim 225 foto's in staan en 150 plattegronden. De foto's zijn allemaal origineel; men wordt niet met vanouds bekende prentjes of volderde opnamen afgescheept. Lettertype en indeling zijn prettig. Hoezeer het te betreuren is dat in deze welvaartsperiode het verval der nederlandse kastelen en landhuizen onrustbarend toeneemt, wij mogen ons er anderzijds over verheugen, dat de welvaart toch ook de uitgave en — voor naar we hopen velen — het aanschaffen van dit boek mogelijk maakt.

de J.

BOEKAANKONDIGING

Mr. dr. G. Westerink, *Doornspijk en Elburg*. Rechtshistorisch onderzoek naar de ontwikkeling van de gebruiks- en eigendomsrechten op de grond. Van Gorcum & Comp. N.V., Assen, 1961.

Ofschoon de dissertatie van mr. Westerink een gebied betreft, dat buiten het Sticht valt, willen we belangstellenden in deze materie toch graag op dit boek wijzen. Het gaat trouwens over zaken, die ook in Utrecht aan de orde zijn geweest. Wij denken aan publicaties van de hoogleraren W. van Iterson en J. Ph. de Monté ver Loren, naar wie de schrijver telkens verwijst. Wie hadden rechten op het bezit en/of gebruik van bepaalde stads- of dorpsgronden?

Een voor Oud- Utrecht interessante bijzonderheid is, dat de schrijver door een geschrift van ons bestuurslid dr. A. J. van de Ven (De oude archieven van de gemeente Elburg en van den zeepolder Oosterwolde) tot zijn onderwerp kwam. In bedoeld geschrift stond namelijk te lezen wie van de elburgse ingezetenen recht hadden op de privilegiën der stad, o.a. het weiderecht op de Mheen. De heer Westerink was ermee bekend, dat bij herverkaveling der gronden van de Mheen de rechten waren veranderd. Was dit gewettigd? Om dit vast te stellen is hij begonnen aan een omvangrijk onderzoek en daaruit groeide zijn dissertatie, die niet alleen de Mheen behandelt, maar ook andere weiden en gronden rond Elburg en (het vroegere) Doornspijk.

Terloops komen wij aan de weet, dat tot de eigenaars der gronden en goederen in dit gedeelte van de Noord-Veluwe ook het kapittel van St. Marie te Utrecht behoorde. Dit blijkt uit het z.g. Liber pilosus van dit kapittel, dat dienaangaande oorkonden bevat, o.a. uit 1272, 1333 en 1436. Er heeft dus een eeuwenoude betrekking tussen Utrecht en Elburg bestaan. Bij de opheffing der kapittelen in 1811 is die band doorgesneden. De rechten en inkomsten gingen toen over aan de staat.

de J.

Prof. dr. P. Geyl, *Noord en Zuid*. Eenheid en tweeheid in de Lage Landen. Aula-boeken nr. 40. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1960.

Dr. Cornelia W. Roldanus, *Zeventiende-eeuwse geestesbloei*. Aula-boeken nr. 59. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1961.

Hoewel beide hier genoemde pocketboeken onderwerpen bestrijken, die te ruim zijn voor Oud-Utrecht, bevatten zij alle twee een element waarop wij de aandacht willen vestigen. Bedoeld is een kenschetsing van het calvinisme en de daar tegenover staande stromingen, zoals zij ook in Utrecht naar voren zijn gekomen. Het valt dan ook niet moeilijk deze boeken onder één noemer te brengen.

In beide gevallen gaat het om verzamelde opstellen. Prof. Geyl, die al een halve eeuw met zijn „groot-nederlandse” gedachte werkt, graaft in de geschiedenis van de noordelijke en zuidelijke Nederlanden, waarbij hij telkens op een synthese wijst, maar ook op de verschillen. Voor de verklaring van de verschillen zijn vooral de hoofdstukken over de protestantisering van Noord-Nederland, en over de gods-

dienst in het tijdperk van Frederik Hendrik van belang. Daarin treedt o.a. een figuur als de utrechtse hoogleraar Voetius naar voren.

Dr. Roldanus gaat uitvoeriger op Voetius en het calvinisme van zijn dagen in. Zij noemt nog diverse andere personen in dit verband, o.a. Anna Maria van Schurman (daar Schuermann genoemd) en de predikant Van Lodenstein. Wie het 17e eeuwse Utrecht nader wil leren kennen, doet er goed aan deze studie te lezen. de J.

NIEUWE PUBLICATIES

J. C. Brandt Corstius, Haarlemmerhout, Pall Mall en Maliebaan. In: Akademiedagen, dl. XII. Verslag en voordrachten, Amsterdam 1960, blz. 60-75.

Van de voordrachten op de te Haarlem in april 1960 door de Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen georganiseerde Akademiedagen gehouden, past die van dr. J. C. Brandt Corstius in onze utrechtse belangstellingssfeer doordat ze de figuur van Nicolaas Beets betrof. De drie genoemde wandeldreven te Haarlem, Londen en Utrecht vormen als het ware de symbolische achtergrond van de schrijver van de Camera Obscura. Een innerlijke samenhang van de tien opstellen van de eerste druk zou men kunnen zien in „de aandacht van Hildebrand voor de levensstadia kindertijd, jongelingsjaren en het bestaan als volwassene in de maatschappij”, waaraan de schetsen hun inhoud ontleenen. De werkelijkheid echter heeft „voor het kind en de student Nicolaas Beets maar ten dele bestaan. Die echte Hollandse jongen is hij nooit geweest en als student was hij reeds tamelijk geposeerd”.

Een andere innerlijke samenhang zag spr. in de samenstelling en de strekking van het boek, verwant aan gelijktijdige angelsaksische publicaties (Bulwer, Lamb, Dickens van de Pickwick Papers), die tenslotte alle bedoelen waarheden in te prenten, te moraliseren, hoe verschillend de vorm (essay, tale, sketch) ook was. Interessante tegenoverelkaarstelling van passages bij genoemde auteurs en in de Camera illustreren het betoog. Ze bewijst meer affiniteit en beledenheid dan navolging.

Curieus is de opmerking „Hildebrand is de niet-studentikoze student. Hij stelt zich dus niet tegenover de maatschappij, hij schept geen eigen wereld”, curieus omdat ze een geheel ander oordeel bevat over de schrijver van de Camera dan waartoe Gerard Brom in De nieuwe taalgids van 1952 kwam (zie Maandblad 1953, blz. 42). De voordracht en het artikel naast elkaar lezen kan voor een later geslacht ook een soort vergelijkende literatuurgeschiedenis zijn.

Het eind van de voordracht grijpt naar het begin: Hildebrand-Beets is „de trouwe verbeeider van de Biedermeyerwerkelijkheid in Nederland. Hildebrands burgers liepen door de Haarlemmerhout, zoals de figuren van de Dickens van de Pickwick Papers zich voortbewogen door Pall Mall en zoals Beets vijftien jaren na de verschijning van de Camera Obscura met zijn Utrechtse medeburgers schreed over de Maliebaan”.

R. Meischke, Het slot te Zeist. In: Bulletin van de Kon. Ned. Oudheidk. Bond, 6e serie, jrg. 14, 1961, afb. 2, Kol. 34-56. Met foto's en fig.

De restauratie van het slot te Zeist, in 1959 aangevangen onder leiding van ir. J. B. baron van Asbeck was de voor de hand liggende aanleiding tot een onderzoek naar de geschiedenis van het gebouw. Zij begint als Willem Adriaan van Nassau-Odiijk in 1677 aan de staten verlof vraagt om het oude slot, dat hij zo juist met de heerlijkheid in handen heeft gekregen, door een nieuw te mogen vervangen. Met de bouw der zijvleugels is men terstond begonnen, het hoofdgebouw kwam eerst in 1686 tot stand. Opzet en detail-

lering vertonen zoveel overeenkomst met die van het kasteel Het Loo, dat beide gebouwen wel van dezelfde architect moeten zijn, nl. de stadsarchitect van Leiden, Jacob Roman, die veel voor Willem III werkte en in 1689 tot stadhouderlijk architect werd benoemd. Ook andere kastelen en lusthuizen brengt ir. Meischke als vergelijkingsobjecten ter sprake bij zijn uiteenzetting. De decoraties van het interieur wijzen naar Daniël Marot, die ook op Het Loo met Roman samenwerkte. In de 18de eeuw onderging het slot verschillende wijzigingen, thans echter niet gemakkelijk te achterhalen. Het hoofdgebouw bleef betrekkelijk gaaf bewaard, aan de zijvleugels werd veel veranderd.

In 1745 werd het slot door de kleinzoon van de bouwheer verkocht aan de Amsterdammer Cornelis Schellinger ten behoeve van de Hernhuttergemeente, die van plan was zich te Zeist te vestigen en in 1748 nieuwe gebouwen begon te zetten aan het Broeder- en Zusterplein. In den aanvang heeft deze gemeenschap echter de zijvleugels van het slot betrokken. In 1830 is het kasteel verkocht uit Hernhutterbezit aan een eigenaar die het zelf bewoonde: jhr. Jan Elias Huydecoper tot Maarsseveen. Enkele moderniseringën waren daar het gevolg van. Omstreeks 1920 hield de bewoning op en ging het gebouw in handen van de gemeente Zeist over. Het artikel van ir. Meischke schenkt veel aandacht aan de restauratie en de daarbij gegolden hebbende overwegingen, grotendeels gebaseerd op gegevens van de oorspronkelijke bouw, voorzover die duidelijk en voor onze tijd bruikbaar waren.

G. ten Doesschate, J. L. C. Schroeder van der Kolk als physioloog. Utr. 1961 (off-setdruk), 253 blz. (f 20,—).

In het herdenkingsjaar van het 500-jarig bestaan van de Willem Arntsz-stichting valt vanzelf bijzondere aandacht op de figuur van dr. J. L. C. Schroeder van der Kolk (1797—1862), die in de psychiatrische wereld een zo belangrijke plaats heeft ingenomen. Van zijn eigenlijke functie, het hooglerarschap in anatomie en physiologie is veel minder herinnering bewaard gebleven. Bovengenoemde uitgave van het Universiteitsmuseum, een dictaat van zijn colleges in de physiologie, vult deze leemte aan. De latijnse tekst is op de tegenoverstaande bladzijde vertaald door dr. G. ten Doesschate, van wiens hand ook een korte biografie van de hoogleraar vooraf gaat. Behalve tot de kennis van Schroeder van der Kolk is de publicatie tegelijk een bijdrage tot de geschiedenis van de medische wetenschap.

C. de Jong, 1661 „Westraven” 1961. Van pannen en estriken tot tegels en plasticen. Utr. 1961 (off-setdruk), 42 blz. (N.i.d.h.).

Bij het 300-jarig bestaan van de N.V. Faience en Tegelfabriek „Westraven” — de naam dateert overigens eerst van omstreeks 1800 —, gesticht door Abraham Adriaansz. van der Schilden, heeft de directeur, C. de Jong, een korte geschiedenis van het bedrijf geschreven, die een aardig overzicht geeft van de groei en de up-and-down's van genoemde fabriek. Zij was in de eerste twee eeuwen nauw verbonden met die van enige geslachten utrechtse pannen- en tegelbakkers: van der Schilden, de Haart, Gillot, van Sorgen, Lixraven, Ravesteyn, waaraan door huwelijken weer andere, zich ook met pannen-fabricage e.d. bezighoudende geslachten (Versteeg, Nagtglas, van Oort) annex waren. De Ravesteys hebben 106 jaren de leiding van de fabriek gehad, tot de compagnon van de laatste Ravesteyn, F. W. des Tombe, ze onder de naam „N.V. Tegelfabriek Westraven v/h gebr. Ravesteyn” in 1907 alleen voortzet. In 1918 wordt het bedrijf overgedragen aan J. J. J. van Luyn, die het verder leidt voornamelijk als fabriek van oudhollandse tegels en -tableaux en plastisch gevormde wandtegels, met zgn. majolica- en gresglazuren. In 1920 wordt het van de Jutfaasseweg verplaatst naar Helling 12. De schr. heeft er vanaf gezien iets over de techniek van het tegelbakken etc. mee te delen, omdat er toevallig in de laatste jaren andere gedenkschriften verschenen zijn, waarin ook aan de productiemethoden reeds aandacht is besteed. Alleen, ieder heeft die niet bij de hand.

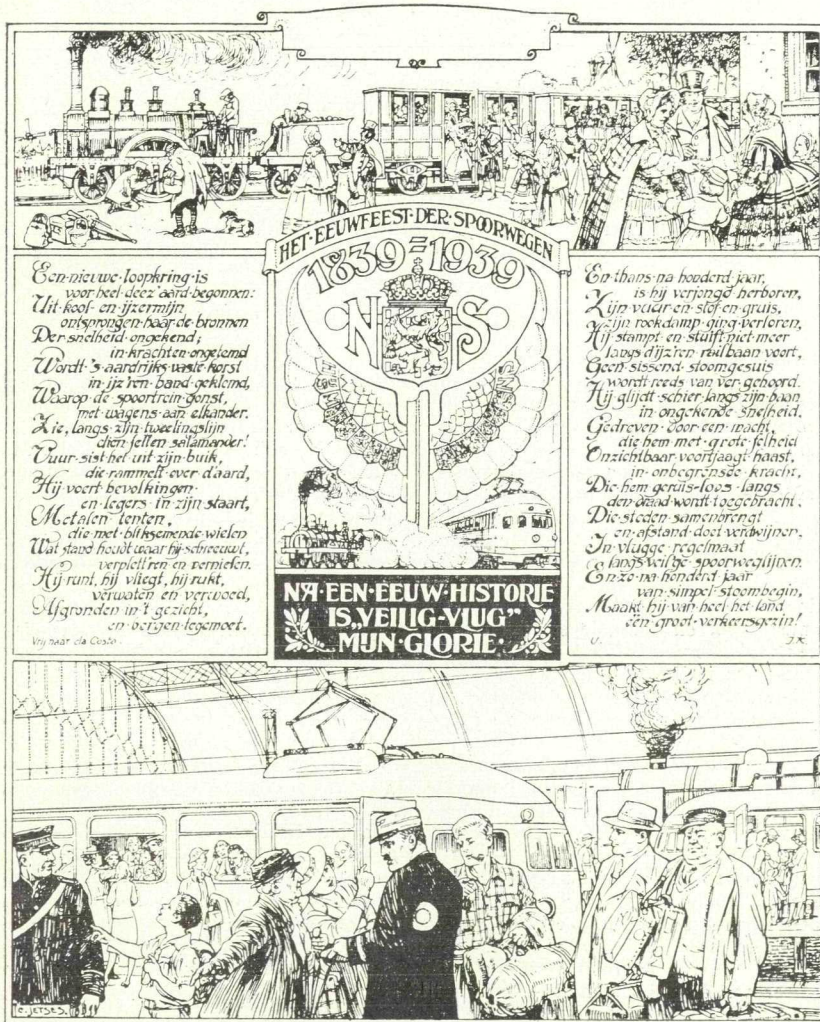
Als illustraties zijn opgenomen de poortersacte van de stichter, de familie-wapens van de opvolgende eigenaars 1661—1907 en het fabrieksmerk. v. C.

KLEINE MEDEDELINGEN

DE SPOORTREIN NOGMAALS BEZONGEN

In aansluiting op wat in het vorig nummer geschreven werd over dichtzangen op de spoor trein, is het interessant te weten dat in 1939 ter gelegenheid van het eeuwfeest der spoorwegen voor de schooljeugd een herdenkingsplaat is ontworpen. Deze diende als omslag voor een jubileumcahier, waarop ook Da Costa's gedicht is afgedrukt en daarnaast als tegenhanger een vers over de trein „na honderd jaar”, geschreven door de heer J. Küppers te Utrecht.

In die tijd maakte juist de (diesel) elektrische trein zijn entrée; de stoomlocomotief ging langzamerhand verdwijnen. Een en ander ziet men op de plaat — getekend door C. Jetses — afgebeeld, waarvan wij hierbij een cliché afdrucken. Het vers van de heer Küppers, dat inhaakt op Da Costa, luidt:

En thans na honderd jaar,
 is hij verjongd herboren.
 Zijn vuur en stof en gruis,
 zijn rookdamp ging verloren.
 Hij stampet en stuift niet meer
 langs d'ijz'ren railbaan voort;
 Geen sissend stoomgesuis
 wordt reeds van ver gehoord.
 Hij glijdt schier langs zijn baan
 in ongekende snelheid,
 Gedreven door een macht,
 die hem met grote felheid
 Onzichtbaar voortjaagt haast,
 in onbegrensde kracht,
 Die hem geruisloos langs
 den draad wordt toegebracht;
 Die steden samenbrengt
 en afstand doet verdwijnen,
 In vlugge regelmaat
 langs veil'ge spoorweglijnen.
 En zo, na honderd jaar
 van simpel stoombegin,
 Maakt hij van heel het land
 één groot verkeersgezin!

Omdat er misschien niet veel jubileumcahiers 1839—1939 meer in omloop zijn,
 leek het ons dienstig deze aanvulling op te nemen. de J.

STUDENTENFEEST TE UTRECHT IN 1851

De amsterdamse student Gosewinus de Voogt, in 1852 op negentienjarige leeftijd overleden, heeft een dagboek bijgehouden, waaruit na zijn dood herhaalde malen gedeelten zijn utigegeven. Grappig is te lezen wat de jongeling Gosewinus op „28 Junij 1851” in zijn dagboek noteert over een uitstapje naar Utrecht.
 „....Ik woonde de Utrechtsche festiviteiten bij. Ik heb ook dáár veel genoten. Eene betamelijke vreugde, door opregte vriendschap gelouterd en door innige liefde gesierd, was iederen dag aan de orde.... De zaterdagavond leverde vooral de heerlijkste oogenblikken op. Studentenconcert en vauxhall in de nieuwe maliebaan. Tegenwoordig 6 à 7000 menschen: studenten in costuum, studenten in politiek; aanzienlijke heeren, hoogdeftige mevrouwen, blondines en brunettes, allerliefste engelenkopjes, pootige haantjes, moedige leeuwjes, vrinden en vriendinnen van allerlei kaliber en eene menigte van kennissen uit alle oorden des lands; groot en klein, levendig en stil, opregt en geveinsd, getrouwd en geëngaageerd, gloeiend en koud, in verrukking en laauw, zoekende en gevonden hebbende. De meesten wandelden met dames om bekeken te worden, hunne dames te laten zien en — zelve te bekijken. Er zal een inwendige strijd der harten dien avond hebben bestaan onder de jonge dames, wier glorie het was met de gecostumeerden te wandelen, wier zegepraal zoo wandelende te worden bekeken. — Hoevele hartstogten in beweging; hoevele triomfen behaald; hoevele aandoeningen opgewekt en zuchten gesmoord; hoevele armen vastgeklemd en armen losgelaten; hoevele toonen daar opgevangen, hoevele toonen niet gehoord; hoevele vriendinnen benijd en vrienden gelukkig geacht; hoevele hoeden afgenomen en beenen verzet en beurzen geledigd en flesschen tot cadavera (lijken) gepromoveerd, hoevele lampions ontstoken; hoeveel smeer verbrand; hoeveel hartebodems ontvlamd; hoevele intrigues gesmeed; hoevele voorhoofden afgedroogd, hoeden bedorven, meisjes gekust, handjes gevoeld; zinnen op hol — knechts in de weer, snaren getokkeld, van liefde gestameld en luchtkasteelen gebouwd; hoevele banden gesnoerd; hoevele plannen vernietigd, hoevele zaligheden gegrondvest! — hoevele sterren wel aan den hemel! — ik duizel!!”
 Wij ook, na deze opsomming.